Kulturmiljöprogram Emmaboda kommun

Algutsboda

Läsanvisning för områdesbeskrivning i kulturmiljöprogram

Emmaboda kommuns reviderade kulturmiljöprogram färdigställdes 2016 och består av 65 områdesbeskrivningar, en för varje miljö som inventerats inom projektet. Inom projektet har även GIS-information avsedda för kommunens handläggarkartor tagit fram. Fördelningen av antalet miljöer mellan socknarna ser ut som följande: Algutsboda socken - 19 miljöer, Långasjö socken - 19 miljöer och Vissefjärda socken - 24 miljöer. Därutöver har områdesbeskrivningar även tagits fram för tätorterna Lindås och Emmaboda. Nedan följer en beskrivning av områdesbeskrivningarnas upplägg och anvisningar hur de bör läsas.

Kartan

Områdesbeskrivningarna inleds med en karta över den aktuella miljön med olika markeringar som ger information om området och dess kulturhistoriska värden – huvudområde, kärnområde, fornlämningar och övrig kulturlämning.

- *Huvudområden* är områden med kulturhistoriska värden. De bidrar till förståelsen för området, genom att belysa ortens landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling. I nästan alla bymiljöer finns områden i byns utkant som historiskt haft ekonomisk betydelse, som exempelvis madängar med madhus, fiskevatten, kvarnplats eller andra områden som besitter kulturhistoriska värden.
- *Kärnområden* är mindre områden inom miljön med särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.
- *Fornlämningar eller potentiella fornlämningar* anger ett utdrag av de lämningar som finns registrerade i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister, (FMIS). De lämningar som redovisas på kartan har någon av följande antikvariska bedömningar i FMIS; ”fornlämning”, övrig kulturhistorisk lämning” eller ”bevakningsobjekt”. Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- *Övrig kulturlämning* anger andra kulturhistoriska objekt och lämningar som upptäckts i samband med inventeringsarbetet, men som inte är registrerade i FMIS, exempelvis en vällagd stenmur, odlingsrösen, en husgrund, en bråtugn eller en förfallen byggnad.

Kulturhistorisk värdeklassning

Under kartan anges vilken *kulturhistorisk klassning* miljön har i skala 1-3. Värdeklassningen är kopplad till huvudområdet, med undantag av Lindås och Emmaboda där klassningen istället knutits till respektive kärnområde.

- Klass 1 - miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett regionalt eller nationellt perspektiv. Här ingår de områden som utgör miljöer av riksintresse för kulturmiljövården och som är skyddade av Miljöbalken, de nationellt uppmärksammade glasbruksorterna och platser tydligt förknippade med författaren Vilhelm Moberg samt ett fåtal andra miljöer som är av mycket stort kulturhistoriskt värde för kommunen.
- Klass 2 - miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett kommunalt perspektiv.
- Klass 3 - miljön har ett visst kulturhistoriskt värde och är intressant ur ett kommunalt eller lokalt perspektiv. Ofta finns det omständigheter i miljön som otydliggjort dess kulturhistoriska värden, exempelvis igenväxning av odlingslandskapet, ombyggda eller moderniserade byggnader, riven bebyggelse.

I den efterföljande färgrutan redovisas miljöns anknytning till kulturmiljöprofilens teman, vilket illustrerats med block i olika färger.

Själva texten i områdesbeskrivningarna inleds med en ingress, vilken utgör en sammanfattande värdebeskrivning av miljön där de viktigaste värdena omnämns. Därefter följer en övergripande beskrivning av huvudområdet och objekt av särskilt värde som ligger inom detta, det vill säga utanför kärnområdet, samt en värdebeskrivande text om kärnområdet med de objekt som ligger inom detta. Textavsnittet avslutas med en litteraturlista.

Därefter följer tre punklistor; “Särskilt värdefulla karaktärsdrag, områden och objekt”, redovisning av “Befintligt skydd” som finns för miljön och “Antikvariska rekommendationer och förslag till skydd”. Områdesbeskrivningarna avslutas med historiska kartor och ett stort antal nytagna bilder med bildtexter som i stor utsträckning innehåller fastighetsbeteckningar.

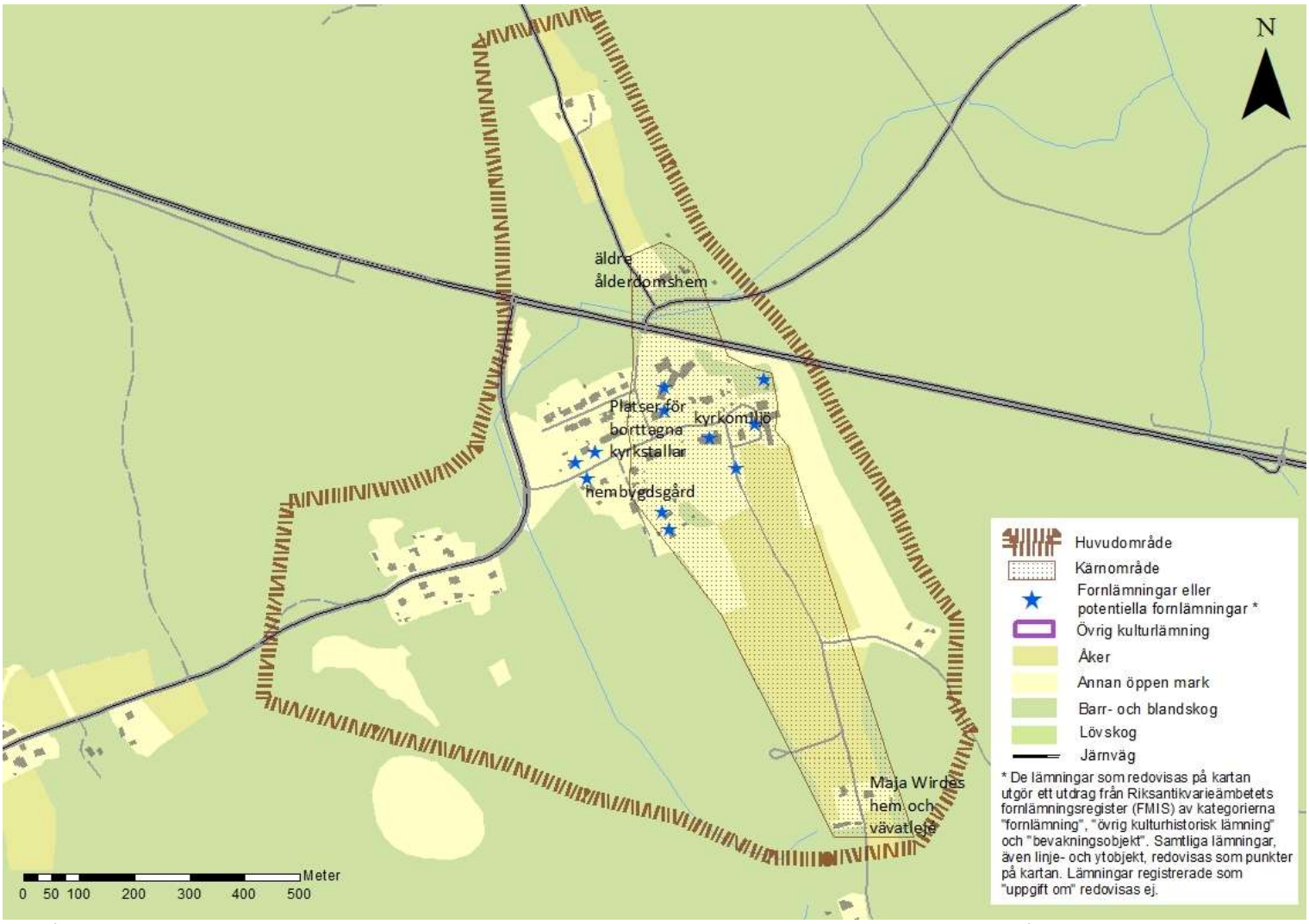

Sju blåa kryss är platser med antingen lämningar efter kyrkstallar, eller platser för borttagna kyrkstallar, samt hembygdsgården.

ALGUTSBODA

Klass 1

Skogslandets jordbruk: Kring kyrkan öppna åkrar/betesmark, stenmurar, uppvuxna ekar med mera. Prästgårdstorp.

Glas: Kyrkfönster + fönster i Ekebo äldreboende av Erik Höglund.

Vilhelm Moberg: Författaren Vilhelm Mobergs barndomskyrka, som förekommer i hans berättelser. Sockencentrum. Sakristian är socknens enda kända bevarade medeltida byggnad. Altartavla av Per Hörberg.

Övriga berättelser: Maja Wirdes vävateljé, med högt personhistoriskt värde, och Wirdes bostadhus i nationalromantisk stil, med högt arkitektoniskt värde, unikt i kommunen.

Beskrirvning

Huvudområdet
Längs kyrkvägen från väster in mot kyrkan finns bostadshus som rymt olika funktioner som fanns på en ort av den här typen under 1900-talet; post (Algutsboda kyrka 3:10), telegrafstation/café (Algutsboda kyrka 3:4), *Andersborg* lanthandel (?? 1:8), barnmorskans hus (? 1:5?) mm samt fd Algutsboda sparbank (Algutsboda kyrka 3:30), ritat av Per Wirde. Från 1950-talet finns en välbevarad tegelvilla för komministern (Algutsboda kyrka 3:39), sedan kantorsbostad. Flertalet är dock ombyggda och utseendemässigt förändrade. I byn finns också Algutsboda hembygdsgård. Söder om kyrkan finns öppna åkermarker (idag vall/ bete), stenmurar och uppvuxna ekar. De öppna markerna har stor betydelse för hur kyrkan upplevs från detta håll.

Till prästgårdens ekonomi förr i tiden hörde också flera torp. Två exempel på bevarade sådana är Fredriksberg, norr om kyrkbyn, och Ängalund (Algutsboda 3:9), söder om kyrkan. Ängalunds bostadshus med tomt avstyckades 1914 till en egen fastighet, Lillängen (Algutsboda 3:16), där syskonen Maja och Per Wirde bodde. På Ängalund byggdes då nytt bostadshus.

Kärnområdet
Kyrkan dominerar i byn. Från flera väderstreck syns den på långt håll, över trädtopparna. Väl synliga är också prästgården (Algutsboda kyrka 3:40) på backen vid kyrkan och äldreboendet Ekebo (Algutsboda kyrka 3:31), i rött tegel från 1961. På andra sidan väg 25 finns även det stora äldre ålderdomshemmet kvar (Algutsboda kyrka 3:34), uppfört 1932. Nedanför kyrkan finns sockenstugan (Algutsboda kyrka 3:33) och skolan (Algutsboda kyrka ?) av 1920-talstyp. Tillsammans ger dessa hus en upplevelse och kunskap om ett sockencentrum, och den betydelse det hade för enskilda människor förr, samt det ansvar som socknen tog för fattiga, gamla och barnens skolundervisning. Kyrkstallarna som funnits är alla borta och har lämnat vissa fysiska tomrum i kyrkomiljön.

Sakristian i sten är socknens enda bevarade medeltida byggnad. Kyrkfönstren i färgat glas har formgivits av Erik Höglund 1967. Prästgårdsmiljön är typisk och har flera stenkällare och ålderdomliga uthus. Precis vid kyrkan finns också prästgårdsjordbruket bevarat på samma plats sedan minst 1690-tal (Algutsboda kyrka 3:42).

Sju av markeringarna av fornlämning är platser med antingen husgrunder efter lämningar efter kyrkstallar, eller platser för borttagna kyrkstallar, med följande nummer i fornsök: Algutsboda 176:1, 177:1, 178:1, 179:1, 180:1, 181:1, 182:1. Dessutom är kyrkan och hembygdsgården med fyndsamling markerad, 184:1 respektive 279:1. Algutsboda hembygdspark anlades med början 1956. *Stekaremålastugan*, ett kaptensboställe flyttad hit från Stekaremåla, var den första byggnaden. År 1966 invigdes hembygdsparken officiellt. Parken har allt sedan dess fått fler äldre byggnader. I dag finns sammanlagt åtta större byggnader. Den senaste är ett nybygge som invigdes 2005.

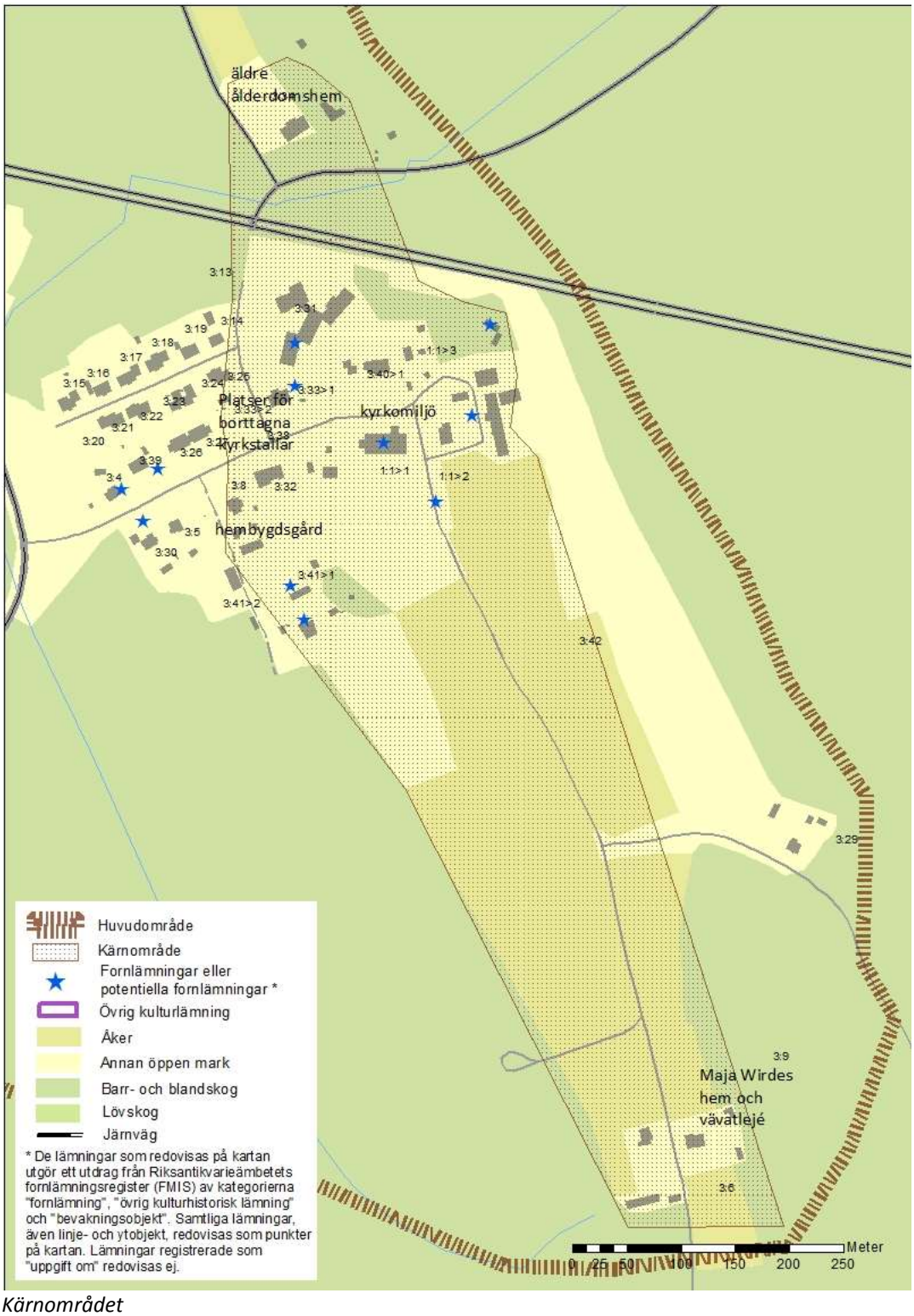

Kärnområdet

Wirdes hus, eller Lillängen, ligger söder om kyrkan och består av en ovanligt välbevarad enkelstuga i två våningar, byggt 1828 och tillbyggt 1928. Tillbyggnaden ritades av Per Wirde och består av en byggnadsvolym i återhållen nationalromantisk stil, med ”hall” i två våningar, loftgång med mera. Tillbygganden är väl genomförd både exteriört och interiört och kvar i originalskick. Troligen är det kommunens enda i sitt slag, och en bland få i länet. På tomten står även Maja Wirdes välbevarade vävstuga, inredd på 1930-talet (se faktaruta nedan). Enligt uppgift var Carl Milles på besök och skissade hur huset skulle se ut och var det skulle ligga på tomten.

Historik

På backen där kyrkan ligger har funnits en kyrka sedan medeltiden. Före nuvarande stenkyrka från 1766-67 fanns två olika träkyrkor här. Den ännu bevarade sakristia, som ju fungerade som skattkista där värdefulla föremål förvarades, byggdes dock i sten redan på medeltiden. (Det finns olika uppgifter om dess ålder, som varierar mellan 1200-tal och 1400-tal.) Storleken och läget på åkerfälten söder om kyrkan sammanfaller med hur åkrarna såg ut på den äldsta kartan, från 1696. Jordbrukets gård ligger på samma plats idag som 1696. Bostadshusets tomt omfattade bland annat humlegård med 300 humlestörar, enligt kartan från 1696.

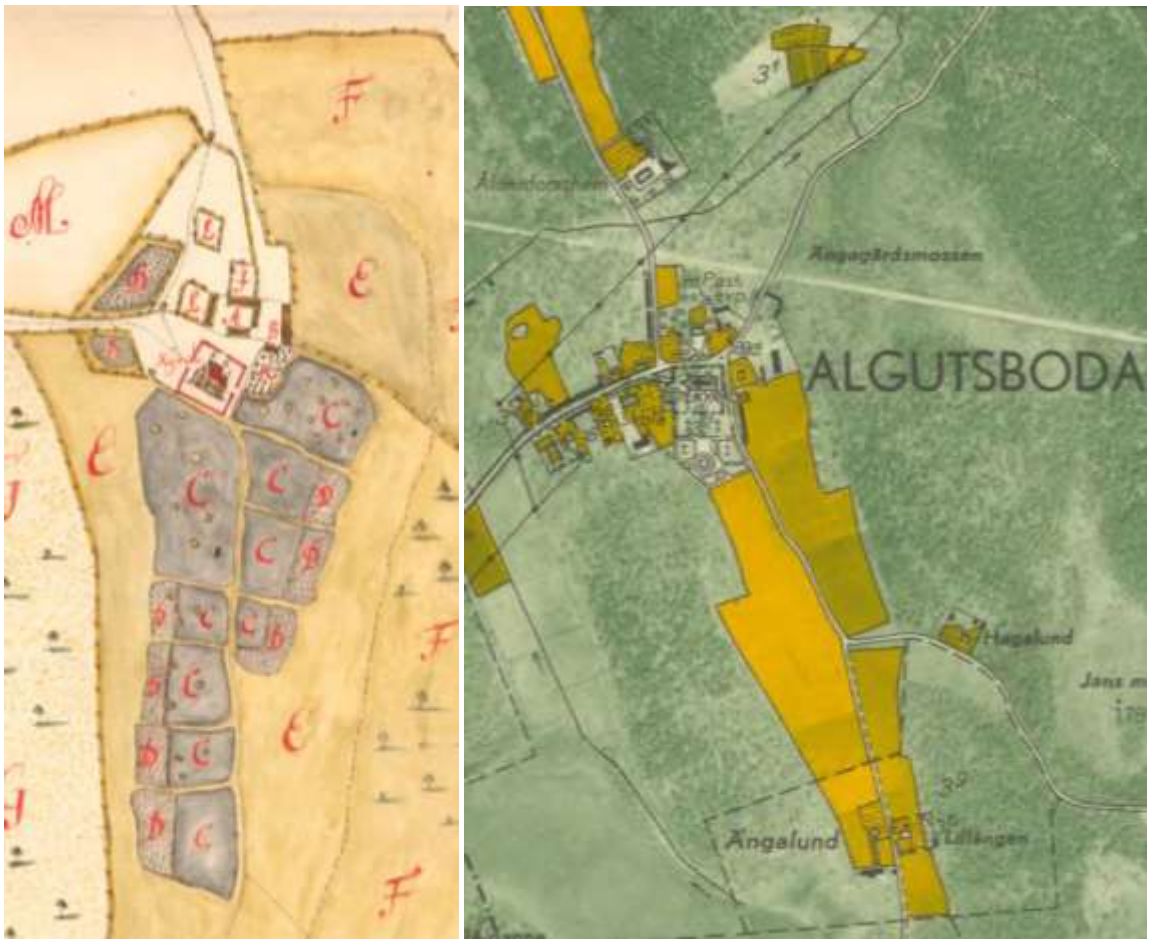

På kartan från 1696 syns tydligt kyrkan och åkrarna söder om kyrkan, som sammanfaller med samma öppna marker än idag. Kartan till höger är ekonomiska kartan från ca 1940. På denna syns också ålderdomshemmet, prästgården och torpet Ängalund. Här syns även ett antal (svartmarkerade) kyrkstallar, som idag är försvunna.

Under 1800-talet och början av 1900-talet uppfördes flera stora byggnader som än idag tydligt markerar platsens betydelse som sockencentrum, t ex kyrkstallar, sockenstugan från 1821 som ursprungligen inhyste skolsal, skolhuset från 1920-talet. 1932 uppfördes det stora ålderdomshemmet nedanför kyrkan, och 1961 det nuvarande äldreboendet Ekebo. Under denna period växte också orten i och med införandet av nya moderniteter såsom telefonväxel, post och bank, men även café. Barnmorskan bodde i ett av husen och kyrkans folk i flera andra. I stort sett inreddes dessa funktioner i ett rum i en vanlig villa, eller i en glasveranda på en villa. De flesta kyrkstallarna revs ca 1950, de sista i början av 2000-talet.

Betydelsefulla karaktärsdrag, områden och objekt i Algutsboda

- Kyrkomiljön med kyrka, kyrkogård, prästgård, ekonomibyggnader (bodar, stenkällare), sockenstuga, skolhus och ålderdomshem från olika tidsepoker.
- De öppna åker- och betesmarkerna söder om kyrkan. Stenmurar och ekar i detta område. Öppenheten och ägoindelningarna.
- Maja Wirdes vävateljé och syskonen Wirdes bostadhus i nationalromantisk stil.
- Äldre, grusbelagda byvägar och deras sträckningar inom huvudområdet. Stenmurar, vägstenar och hamlade träd i vägmiljön.

Befintligt skydd

- Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). En ny lag trädde i kraft 1 januari 2014, vilken bl.a. innebär att lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna, samt tillkommit innan år 1850, är skyddade. Detta medför att till exempel alla torp-/ kvarnlämningar uppförda innan 1850 numera är skyddade. Fornlämningsregistret är under bearbetning. De på kartan med blå stjärnor markerade fornlämningarna utgår från bedömningar gjorda utifrån den tidigare Kulturminneslagen, fornminnesregistret, fornsök. Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- Algutsboda kyrkby utgör en utpekad miljö i det politiskt antagna Emmaboda kommuns **kulturminnesprogram 1984**. Utpekade byggnader i dessa bebyggelseområden ska betraktas som särskilt värdefulla ur kulturhistorisk synpunkt och omfattas därmed av förvanskningsförbud enligt Plan- och Bygglagen. (PBL 8 kap 13 §).

- **Alla byggnader** omfattas av varsamhetskravet i **Plan- och Bygglagen**. Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. (PBL 8 kap 17 §). Varsamhetskravet gäller både exteriört och interiört.
- **Särskilt värdefulla byggnader** och områden får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).
- Värdefulla **småmiljöer i jordbrukslandskapet**, som till exempel åkerholmar, odlingsrösen, stenmurar och alléer, omfattas av biotopskydd enligt miljöbalken. Det innebär att de inte får tas bort eller skadas. (MB, 7 kap)

Rekommendationer och förslag till skydd

- **Kärnområdet** är känsligt för förändringar och bör betraktas som kulturhistoriskt **särskilt värdefullt bebyggelseområden** enligt Plan- och bygglagen (PBL 8 kap 13 §). Fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Områdena och deras byggnader får förändras, men inte rivas eller förvanskas. Husen ska underhållas så att de särskilda värdena och byggnadernas ursprungliga karaktär bevaras. Fasad- och takmaterial, utförande och kulörer samt äldre detaljer som dörrar och fönster bör bevaras, såtillvida det inte handlar om rena skyddsåtgärder, ex. täckning av överloppsbyggnader med plåttak.
- Inom kärnområdena bör nybyggnader och tillbyggnader anpassas till områdenas kulturmiljö vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Mer omfattande förändringar inom kärnområdet bör föregås av en antikvarisk förundersökning. Vid lovgivning och planläggning bör särskild antikvarisk hänsyn tas i dessa områden, vilket kan motivera att särskilda antikvariska kunskapsunderlag upprättas.
- Det är önskvärt att **planbestämmelser**, d.v.s. detaljplan eller områdesbestämmelser, upprättas för alla kärnområden. I områdesbestämmelserna bör en generell lovplikt införas för rivning, för åtgärder som avsevärt påverkar befintliga byggnaderna yttre utseende samt för åtgärder avseende ekonomibyggnader. Bebyggelsens kulturhistoriska värden bör i områdesbestämmelserna skyddas genom varsamhetsbestämmelser eller skyddsbestämmelser.
- **Gamla vägar** inom huvudområdet bör värnas vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till. Grusvägar bör ej asfalteras eller ytterligare dras om.
- En **informationskampanj** om kulturhistoriska värden och byggnadsvård mot alla olika fastighetsägare inom kärnområdena är önskvärt.
- För **landskapsvårdande åtgärder** bör finnas en långsiktig plan.
- En särskild vård- och underhållsplan för Wirdes huvudbyggnad och vävstuga är önskvärt. Det ligger också nära till hands att utreda en byggnadsminnesförklaring enligt kulturminneslagen.

Litteratur

Något om Algutsboda kyrksocken och kyrka, sid 225 ff , Algutsboda sockenbok nr I (1962)
Gamla sockenkyrkan, sid 54 ff, Algutsboda sockenbok nr VIII (1991)
Kyrkstallarna i Algutsboda, sid 25 ff, Algutsboda sockenbok nr X (1997)
Att arbeta med åldringsvård, sid 243 ff, Algutsboda sockenbok nr X (1997)
Algutsboda sockenstuga, sid 121 ff, Algutsboda sockenbok nr IX (1994)
De gamla kyrkvägarna, sid 103 ff, Algutsboda sockenbok nr IX (1994)
Textilkonstnärinnan Maria Wirde, sid 113 ff, Algutsboda sockenbok nr XI (2000)
Torp- och backstugebebyggelse i Algutsboda, sid 282-83, Algutsboda sockenbok nr IV (1977)
Maja Wirde och Sigrid Synnergren, kompanjonerna. Uppsats av Beatrice Dodge (1995), Kulturen i Lund.

Teckning av Per Wirde.En

En bok om Maja Wirde håller på att skrivas av Marie Andersson
hemsida är under utarbetande av Marie och Björn. www.majawirde.com.

Maja och Per Wirde

Maja Andersson Wirde (1873-1952), var född Maria Andersson i ett prästhem i Ramkvilla. Familjen flyttade till Algutsboda 1892. Maja utbildade sig till teckningslärarinna i Stockholm och gjorde studieresor utrikes, bl a till London där hon fascinerades av Arts & Crafts-rörelsen och till Italien. Från 1907 var hon anställd vid Handarbetets Vänner i Stockholm. Hon specialiserade sig på mattor i röllakan och flossa (liksom Märta Måås Fjetterström). 1929 begav hon sig till USA, där hon fick arbete på det nya Cranbrook Academy of Art, i Michigan. Där fanns redan en liten koloni skandinaver, bl a arkitekten Eliel Saarinen[1] med fru Loja (textilkonstnärinna), skulptören Carl Milles m.fl. Loja Saarinen och Maja Andersson Wirde började ett tätt samarbete som kom att pågå i flera år.

1934 återvände Maja till Sverige och bosatte sig med sin bror, arkitekten Wirde, och sin mor, som blivit änka. Maja satsade nu på att formge kyrkliga textilier för en mängd kyrkor i södra Sverige. Den lokala byggmästaren Philip Johansson har återberättat hur Carl Milles på besök i Algutsboda skissade på ett papper åt värdparet hur Majas vävstuga borde se ut och ligga på tomten.[2] Carl Milles och Maja hade utvecklat en vänskap i Cranbrook, han kom till Algutsboda på besök. Majas bror Per Wirde Andersson (1875-1949) jobbade som bankkamrer i Algutsboda sparbank, men hade också en utbildning som arkitekt från Berlin[3]. Han arbetade en period åt arkitektfirman som bl a gjorde tillbyggnaden av Grand Hotel med Vinterträdgården i Stockholm, samt hotell Forresta, Stockholm[4]. Petr Wirde ritade en mängd hus i Algutsbodatrakten. Förutom den egna tillbyggnaden också tex ett flertal skolhus, lärarbostäder, banker med mera och barnmorskan Sigrid Carlssons hus i Algutsboda. Per hade blivit allvarligt skadad vid den svåra tågolyckan vid Getå i början av 1930-talet. När Maja återvände från USA beslöt de slå sig ihop med sina respektive verksamheter på Lillängen. Pelles tilltänkta hade dragit sig tillbaka. Med två käppar lyckades han så småningom ta sig fram på egen hand. Han var uppskattad bland algutsbodaborna. Och genom alla olika uppdrag han skötte i socknen fick han en annan kontakt än Maja. Majas skissamling, som omfattar ca 650 nr, skänktes efter hennes död till Smålands museum/Kulturparken Småland AB i Växjö. En av hennes stora vävstolar försvann, men är sedan 2012 åter tillbaka i hennes gamla vävstuga i Algutsboda. Syskonen Wirde är gravsatta på Algutsboda kyrkogård, i familjegraven där även deras fader prosten Carl August Andersson och modern Karolina ligger.

1 Tänk om Per Wirde fick inspiration till husets nationalromantiska tillbyggnad från Eliel Saarinen…
[2] Informant Anita Bråneus, Boda glasbruk, dotter till byggmästaren Philip Johansson.
3 Enligt uppgifter från släkten, via Anita Norling.
4 Jag sa: *-Jag tänkte gå på thedans i Vintertädgården när jag hade åldern inne. -Så romantiskt är det inte* menade han, *avloppsrören går i pelarna*. Informant Anita Norling, syskonbarnbarn till Wirdes.

Kyrkomiljön är karaktäristisk med de institutioner som samlats kring kyrkan; prästgården, sockenstuga och äldreboende från olika tider Platsen har lång kontinuitet. *”…kyrkbacken var för både de äldre och ungdomen den egentliga mötesplatsen i socknen - utom Eriksmåla marknad…”* ur Vilhelm Mobergs roman *Raskens* från 1927.

Prästgården (Algutsboda kyrka 3:40).

Sockenstugan (Algutsboda kyrka 3:33) och den gamla skolan.

Här centralt i Algutsboda låg längor med kyrkstallar som revs ca 1950.

I Algutsboda hembygdsgård finns bland annat Stekaremålastugan, ett kaptensboställe flyttat hit från Stekaremåla.

I den ena glasverandan fanns Algutsbodas postkontor(Algutsboda kyrka 3:10). I det röda huset fanns förr telegrafstation och café (Algutsboda kyrka 3:4). Dessa båda hus är byggda minnen som låter oss ana något om vilka betydelsefulla mötesplatser som då fanns i byn, men idag är borta.

Prästgårdstorpet Fredriksberg norr om kyrkan.

Det gamla ålderdomshemmet (ovan) från 1932 (Algutsboda kyrka 3:34), de moderna pensionärsbostäderna och ”äldreboendet” Ekebo (Algutsboda kyrka 3:31), från 1961, visar på den utveckling av ”åldringsvården” som skett i socknen de senaste 80 åren.

Pensionärsbostäderna.

Äldreboendet ”Ekebo” (Algutsboda kyrka 3:31).

Söder om kyrkan finns de betade öppna markerna som sammanfaller med den äldsta kända kartan. Stenmurarna och uppvuxna träd (ekar) är också viktiga.

De öppna åkermarkerna (idag bete) söder om kyrkan är desamma som på 1600-talet.

Syskonen Wirdes bostadshus som byggdes om 1928 i återhållen nationalromantisk stil, vilket framför allt syns på insidan. Den gamla enkelstugan finns också kvar i stort sett i originalskick.

Maja Wirdes vävateljé byggdes på 1930-talet efter instruktioner och en enkel skiss på ett papper ritat av Carl Milles, på besök i Algutsboda!

Köket finns kvar och till och med vävstolen har flyttat ”hem” efter många år på annan ort.

Vävstugan är mycket välbevarad i originalstil från 1930-talet.

Prästgården är en viktig del av kyrkomiljön. Flera äldre uthus och stenkällare finns också i miljön.

Prästgårdens jordbruk har funnits på samma plats sedan minst 1600-talet. Än idag hålls dessa marker öppna genom betning.

På tomten där bostadshuset ligger idag var det på 1696 års karta humlegård med 300 humlestörar, se karta nedan.

K= Humlegård med 300 störar… L= är kålgårdar, dvs trädgårdar. (En av dem är på samma plats där nuvarande prästgården ligger.)

Karta från samma läge ca 1940.

Emmaboda kommun

Kalmar läns museum

Länsstyrelsen Kalmar län